

Isabelle Desmidt

Att demaskera översättarens roll i det interkulturella utbytet

Översättningar intar en central plats i det interkulturella utbytet. Översättaren kommer in i bilden när två olika kultur- och språkområden vill byta ut ett (litterärt) verk: de två kulturerna vill kommunicera med varandra i form av en skriven text,¹ men språksituationen hindrar kommunikationen från att ske på ett direkt sätt; texten kan inte utan vidare övergå från den ena gruppen till den andra på grund av att grupperna inte har samma språk, så förutsättningen för att det kulturella utbytet ändå skall kunna äga rum, är att texten översätts. I vissa fall är det visserligen möjligt för målkulturen att importera och distribuera källtexten såsom den är, dvs. oöversatt,² men oftast skall

---

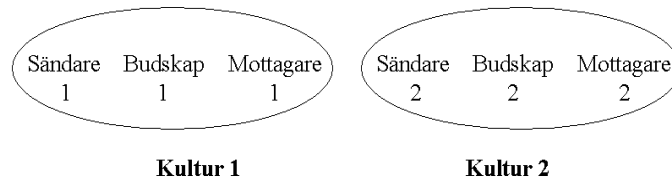
¹ Genom betonandet av den skriftliga aspekten vill jag ansluta mig till den gängse skillnaden mellan det skriftliga översättandet och det muntliga tolkandet. Redan 1971 påpekar Reiß, att denna skillnad slagit igenom på bekostnad av den äldre skillnad som hade använts sedan den tyske romantikern Schleiermacher, nämligen skillnaden mellan "Übersetzen" som översättandet av "diktverk" ("dichterischer Werke") och "Dolmetschen" som översättandet av icke-konstnärliga texter ("nicht künstlerischer Texte"). Se Reiß, *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*, 1971, s. 14.

² Detta negativa val, valet att inte översätta, har bland annat framhävts av översättningsvetarna Theo Hermans (se Hermans, *Translation in Systems*, 1999, s. 76) och José Lambert (se Lambert, 'The cultural component reconsidered', 1994, s. 20). Det förekommer främst i de fall där källkulturen är demografiskt

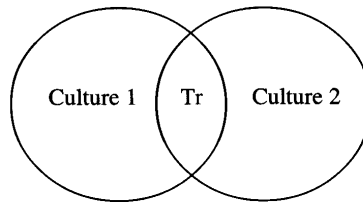
översättaren fungera som ‘problemlösare’: översättaren löser problemet med språkbarriären, varigenom han/hon utgör en central länk i den interkulturella kommunikationsprocessen.

Översättarens förmedlande roll har också betonats av Anthony Pym. I sitt verk *Method in Translation History* reagerar Pym mot den binära synen på översättandets kommunikationssituation, enligt vilken översättandets kommunikationssituation betraktas som en fördubbling av det klassiska kommunikationsschemat “sändare - budskap - mottagare”; översättaren betraktas visserligen som både “mottagare 1” och “sändare 2”, men han/hon placeras ändå uteslutande inom kultur 2, vilket jag har visualiserat i nedanstående figur.

Figur 1: En binär syn på översättandets kommunikationssituation

Pym avvisar en sådan binär syn och betonar istället översättarens ambivalenta position i det att han placerar översättaren, the translator (Tr), i det så kallade “interkulturella området” (se figur 2): översättaren står med den ena foten i kultur 1 och med den andra foten i kultur 2. Det går inte an, menar Pym, att begränsa hans/hennes position till endera av systemen.

Figur 2: Pym "Intercultures"³

I det överlappande området befinner sig också diplomater, förhandlare, resande, akademiker, lärare, journalister, forskare, upptäckare och även skummare figurer såsom spioner och knarkhandlare, vars agerande inom det interkulturella området gör, att de ofta själva är aktivt involverade i översättandet, och omvänt fungerar översättaren ofta samtidigt som (kultur)ambassadör. Pym's ord kan lätt bekräftas om man ser på de kulturella förbindelserna mellan Norden och det nederländska språkområdet i början av 1900-talet, då bland annat den nederländska översättaren Meyboom (1856-1927) och den flamländska författaren Stijn Streuvels (1871-1969) var verksamma. Meyboom presenterade olika bidrag om Nordens socialistisk-politiska idéer och omsatte dessa idéer också i praktiken då hon tog modell av Köpenhamns kooperativ Westerbro och stiftade ett nederländskt Westerbro i Rijswijk år 1904.⁴ Streuvels å sin sida författade inte bara egna verk utan översatte också Bjørnstjerne Bjørnson och nordiska sagor, varigenom han utövade ett stort inflytande på den så kallade 'Vlaamse Beweging' och till och med bidrog till uppkomsten av en så kallad 'Vlaams Scandinavisme'.⁵

Namn som Meyboom och Streuvels visar att man vid studiet av

³ Pym, *Method in Translation History*, 1998, s. 177.

⁴ Se Duyvendak, 'Meijboom, Margaretha Anna Sophia', 1998, och Marks, *Margaretha Meyboom (1856-1927)*, 2000.

⁵ För Streuvels betydelse för det flamländska intresset, se Grit, *Drienerf zalig Noorden*, 1994.

interkulturell kommunikation oundvikligen stöter på översättningar. Men hur självklar översättningarnas betydelse för det interkulturella utbytet än må vara, betydligt mindre självklar är frågan hur man konkret skall studera dessa exponenter för interkulturell kommunikation.

I föreliggande artikel vill jag närmare betrakta några aspekter av översättandets komplexitet och gå in på några svårigheter som översättningsforskaren möter - eller kan möta. Föremål för diskussion blir: (a) problemet med att begreppet 'översättning' är vittomfattande, (b) problemet med att 'översättaren' inte är den enda person som är inblandad i tillkomsten av en 'översättning', (c) problemet med att 'översättaren' kan ha utgått ifrån olika källor och kan ha arbetat indirekt, (d) problemet med att spåra upp och utforska nätverket av inblandade personer och texter.

Illustrativa exempel kommer att hämtas från min undersökning av mottagandet av *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (Selma Lagerlöf 1906/7) i det tyska och nederländska språkområdet, dvs. i Tyskland, Schweiz och Österrike respektive Flandern och Nederländerna. Inom ramen för min doktorsavhandling undersökte jag alla tyska och nederländska utgåvor och ändrade upplagor i bokform som har givits ut mellan 1906/7 och 1999 för att få svar på frågan vilken *Nils Holgersson* som har erbjudits på den tysk- och nederländskspråkiga marknaden under tidens lopp. Undersökningens korpus omfattade totalt 70 versioner: 52 tyska och 18 nederländska.⁶

Översättningsforskaren möter flera svårigheter

A. Begreppet 'översättning'. Förutom valet att översätta eller inte

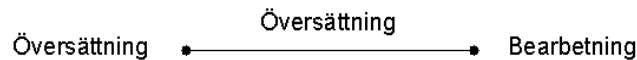
---

⁶ Några preliminära resultat av denna undersökning har tagits upp i Desmidt, 'Nils Holgersson på nederländska och tyska', 2001. För de definitiva resultaten hänvisar jag till själva avhandlingen (Desmidt, *En underbar färd på språkets vingar*, 2001).

översätta har målkulturen också valet att bearbeta eller inte bearbeta: man kan bestämma sig för att återberätta verket, för att parafrasera det, för att förkorta det, osv. Men skillnaden mellan översättning och bearbetning är inte absolut. Det är inte fråga om ett 'antingen-eller' (antingen översätter man eller så bearbetar man), utan skillnaden är graduell (man bearbetar i högre eller i lägre grad): ju mindre man bearbetar, desto mer närmar sig texten originalet; ju mer man bearbetar, desto mer avlägsnar sig texten från originalet. Begreppet 'översättning', som ofta används som överordnat begrepp, omfattar alltså i själva verket en skala av helt olika texter, texter som befinner sig mellan polerna (prototypisk) 'översättning' och (prototypisk) 'bearbetning' (se figur 3). 'Översättning' är med andra ord ett begrepp som kan omfatta mycket olika texter och detta gör det svårt för forskaren att hitta en lämplig analysmetod. Korpustexterna är kanske inte helt jämförbara och man behöver olika analysmetoder.

Figur 3:

'Översättning' - Ett kontinuum från 'översättning' till 'bearbetning'

Och läget kan även vara ännu mera komplext. Bearbetning åtföljs nämligen inte nödvändigtvis av översättande. Man kan också återberätta, parafrasera, förkorta, o.d. på textens originalspråk och också genom sådana bearbetningar kan måltexterna avlägsnas från källtexten i högre eller i lägre grad, vilket jag har åskådliggjort i figur 4. Som det överordnade begreppet har jag valt 'återskrivande' och polerna har jag betecknat som 'kopiering' (för identiskt återskrivande) respektive 'bearbetning' (för avvikande återskrivande).

Figur 4:
'Återskrivande' - Ett kontinuum från 'kopiering' till 'bearbetning'

Återskrivning kan även användas som överordnat begrepp när det gäller översättandet från ett språk till ett annat språk, för också 'översättandet' är återskrivning; att översätta är att återskriva en text på ett annat språk än originalspråket. Man kan med andra ord skilja mellan (åtminstone) två olika sorters 'återskrivande': interlingvalt återskrivande (mellan två olika språk) och intralingvalt återskrivande (inom ett och samma språk), och det komplexa för översättningsforskaren är att båda formerna kan förekomma inom en och samma text. I den så kallade 'översättningsprocessen' kan faktiskt också intralingvalt återskrivande komma in i bilden. Det händer rätt ofta att den av översättaren producerade texten revideras av en annan medarbetare på förlaget, såsom sättningsredaktören och/eller lektören. Ingeborg Rieking-Gerwing talar om "[d]ie praxisübliche Handhabung der Verlage, Kürzungen in der literarischen Übersetzung vorzunehmen"⁷, och Peter Bush menar att det skulle vara

interesting to go through publishers' archives and see how often there are legal issues between publishers and translators, for example because publishers introduced editorial changes in the translation without consulting the translator.⁸

En första svårighet vid studiet av så kallade 'översättningar' är med andra ord att 'översättning' är ett vittomfattande begrepp. Det är snarare fråga om 'återskrivningar', där det interlingvala över-

---

⁷ Rieking-Gerwing, *Gibt es eine Spezifität kinderliterarischer Übersetzungs*, 1995, s. 166.

⁸ Bush i Schäffner, *Translation and Norms*, 1999, s. 89.

sättandet ofta bara utgör en del av processen.⁹ Ens korpus kan omfatta olika slags texter, vilket minskar texternas inbördes jämförbarhet. Frågan är hur man metodologiskt sett tacklar en sådan variation.

B. Översättarens roll. När översättningsprocessen i själva verket skall betraktas som en återskrivningsprocess, där olika former av återskrivning kan vara inblandade, är det klart att översättaren möjligen inte är den enda instans som har ett ord med i laget.

Talande i detta hänseende är följande citat, som är hämtat ur Mieke Desmets studie av den engelska barnboken *The Secret Diary of Adrian Mole Aged 13 ¾* i nederländsk översättning. I början av sin studie går Desmet in på det hon kallar för en 'heuristisk' och 'definitionsmissig' fråga:

An important heuristic and definitional issue should first be discussed. Despite the uncertainty as to who exactly intervenes in the text at any given stage, the generic word 'translator' will be maintained through the text. It should be read as referring at the same time to the translator, the editor, the publisher or anyone who is involved in publishing the text.¹⁰

Mieke Desmet erkänner den svårighet som översättningsforskaren har att ta ut varje medarbetares säregna andel i publikationsprocessen. Desmet löser detta problem genom att jämställa begreppet 'översättare' med 'alla som är involverade i publicerandet' och låter alltså bli att närmare undersöka översättarens, dvs. den interlingvala återskrivarens, exakta roll.

Om man på ett riktigt sätt vill tolka eventuella ingrepp gentemot

---

⁹ I det som följer håller jag fast vid begreppet 'översättning' som överordnat begrepp när det gäller det interlingvala återskrivandet.

¹⁰ Desmet, 'The Secret Diary of the Translator', 1999, s. 215.

originaltexten, är det emellertid viktigt att känna översättarens exakta roll. Man kan inte endast 'skylla på' översättaren. Det är fråga om ett nätverk av inblandade personer, ett nätverk som - om så är nödvändigt och/eller möjligt inom ramen för undersökningen - inte får förbli dolt.

C. Indirekthet. Det kan dessutom inte bara vara fråga om ett nätverk av inblandade personer, utan också om ett nätverk av texter. Som Gideon Toury skriver:

Being a text in its own right, a translation can easily function as a proper source text in spite of its derived nature, and it is this text that should be compared to the target one which is found to have proceeded from it.¹¹

Det är med andra ord inte alls givet att återskrivare i allmänhet och översättare i synnerhet utgår ifrån originaltexten. Återskrivningar kan vara indirekta. Om en förlagsredaktör väljer att (själv) intralingvalt revidera en existerande, föråldrad översättning i stället för att (låta) tillverka en ny, direkt översättning, så är resultatet av detta val ambivalent: den nya utgåvan är interlingval i jämförelse med moderstexten, men intralingval i jämförelse med den direkta källtexten. När det gäller återskrivandet har man med andra ord inte så mycket att göra med en dubbel kommunikationsituation (jfr. inledningen; figur 1 och 2), utan med *minst* en dubbel kommunikationsituation. Kommunikationsschemat är rekursivt; det kan upprepas. Mottagare 2 kan vara en översättare som använder en redan existerande översättning för att göra sin egen översättning, och det är klart att forskaren, för att kunna dra de rätta konklusionerna, måste vara medveten om denna indirekthet. Forskaren bör försöka ta reda på den använda källan eller de använda källorna.

---

¹¹ Toury, *Descriptive Translation Studies and beyond*, 1995, s. 75.

Det bör också betonas, att indirekthet inte är något sällsynt fenomen. När det gäller min fallstudie om *Nils Holgersson* visade sig indirektheten vara regeln. Självklart, redan det faktum, att korpusen inte bara bestod av nya utgåvor utan också av reviderade upplagor, implicerade i viss mån indirekt jämförelse: reviderade upplagor måste i första hand jämföras med den version som revideringen avser och först i andra hand, genom den icke-reviderade upplagan, med det svenska originalet. Men indirektheten visade sig gå långt utöver de reviderade upplagorna och gälla majoriteten av korpusversionerna. Bara 6 versioner i korpusen (8.6% av korpusen) gick omedelbart tillbaka på det svenska originalet, medan resten av korpusen (91.4% alltså) visade sig vara indirekt:

- 3 versioner hade visserligen en svensk text som underlag, men denna text var inte Lagerlöfs ursprungliga text; de visade sig gå tillbaka på en svensk återskrivning av originalet.
- 6 versioner visade sig vara interlingvalt återskrivna, men källtexten var en redan existerande icke-svensk bokversion.
- 6 versioner var intersemiotiskt återskrivna i det att de var baserade på den tysk-japanska TV-serien.¹²
- De övriga 49 versionerna (69.9% av korpusen) visade sig vara intralingvalt återskrivna; de var nya utgåvor (reviderade eller icke-reviderade) och/eller reviderade upplagor av redan existerande texter.¹³

Förutom en tydlig dominans av indirekta versioner, upptäckte jag dessutom också att strategierna i vissa fall hade kombinerats. Jag

---

¹² I min fallstudie fick jag alltså ta i betraktande tre sorters återskrivande: interlingvalt (från ett språk till ett annat språk), intralingvalt (inom ett och samma språk) och intersemiotiskt återskrivande (från ett semiotiskt system till ett annat).

¹³ Icke-reviderade upplagor var inte del av korpusen.

indelade faktiskt korpusens versioner efter den strategi som visade sig utgöra huvudstrategin, men i själva verket rörde det sig ofta om ett komplext nätverk av relationer. För att nämna två exempel: För sin nederländska återskrivning av den tysk-japanska tv-serien (en av de intersemiotiskt återskrivna versionerna i korpusen) använde sig Elly Schurink inte bara av tv-serien, utan också av den interlingvala översättningen av Meyboom, som själv, förutom det svenska originalet, hade använt sig av den tyska översättningen av Kläiber. Els Pelgrom använde sig för sin nederländska återskrivning av *Nils Holgersson* för barn med lässvårigheter likaså av Meybooms text, men dessutom också av en engelsk version av boken. Pelgroms återskrivning var alltså både intralingval (intranederländsk) och interlingval (engelsk-nederländsk), men den var inte direkt; det svenska originalet användes inte som källtext.

D. Metod? Erkännandet av översättandets komplexitet, av att flera personer och texter kan vara inblandade, är en sak; att spåra upp och blottlägga dessa nätverk är en annan. Frågan hur man som forskare kan gå tillväga för att upptäcka sådana nätverk av relationer är inte lätt att besvara. Det mest praktiska - såväl som det mest rättvisa - vore det, att man kan avläsa eller härleda medarbetarna och de använda källorna från de så kallade preliminära uppgifterna, dvs. från de uppgifter som finns med på titelsida, kolofon och omslag.¹⁴ Men detta är lättare sagt än gjort.

För det första är de preliminära uppgifterna ofta ofullständiga. Av de 70 tyska och nederländska *Nils Holgersson*-versionerna som jag undersökt, fanns det 12 versioner som inte nämnde någon återskrivare alls. 9 versioner nämnde inte första graden: de angav vem som genomfört de senaste ändringarna, men inte den källtext

---

¹⁴ Se Lambert & Van Gorp, 'On Describing Translations', 1985, s. 52. För analysen av översättningar med utgångspunkt i de preliminära uppgifterna, se t.ex. D'Hulst, Lambert & Van Bragt, 'Lopend onderzoek aan de K.U.Leuven', 1979 och Desmet, 1999.

som använts. 19 versioner gjorde precis tvärtom: första graden nämndes, men de senare ingreppen förtegs. Detta gjorde att totalt 57.1% av alla korpusversioner hade ofullständig information om återskrivaren. 32 versioner, eller 45.7% av korpusen, visade sig dessutom inte upplysa om utgivningsåret, en uppgift som också är mycket praktisk när man skall ta reda på möjliga (genealogiska) relationer. I 8 fall gick bristfälligheten med de preliminära uppgifterna till och med så långt att inte ens Lagerlöfs namn var upptaget.

För det andra kan de preliminära uppgifterna också vara felaktiga. I slutordet till en tysk *Nils Holgersson*-version från 1951 kan man läsa att versionens kapitelurval “nach der von der Dichterin selbst noch im Jahre 1921 verkürzten Ausgabe getroffen wurde”.¹⁵ Men denna uppgift stämmer inte. Den tyska versionen har uteslutande åstadkommit intralingvalt; den går tillbaka på Pauline Kläubers översättning till tyska (i den enbandiga utgåvan från 1909). Den förkortning som Lagerlöf själv företog år 1921 och som förordet hänvisar till, har den tyska versionen från 1951 ingenting att göra med.

Hur kan man då som forskare gå tillväga om man ändå vill begripa sammanhanget?

En möjlig väg är en noggrann textanalys, där man utgår ifrån den kronologi och det genetiska sammanhang som de preliminära uppgifterna antyder, medan man förblir så observant som möjligt och ständigt förberedd på möjligheten att man tagit fel på källtexten.

En annan väg är studiet av förlag och förlagsarkiv, där korrespondensen mellan förläggare (eller andra förlagsmedarbetare) och översättare (eller andra återskrivare) kan ge insikt i de på produktionsprocessen inverkan (makt)förhållandena.

Båda dessa lösningar är likväl inte utan svårigheter heller, tyvärr.

---

¹⁵ Lagerlöf, *Abenteuer des kleinen Nils Holgersson mit den Wildgänsen*, 1951, s. 95.

En noggrann textanalys, i synnerhet av större korpusar, är mycket arbetskrävande, och också studiet av förlag och förlagsarkiv är en svår uppgift, särskilt när det gäller en korpus som utgörs av äldre versioner. Arkiv är ofta oordnade, så att man har dålig tillgång till materialet, eller man hittar inget arkiv alls.¹⁶ Förlagen är dessutom inte alltid beredda att samarbeta eller också kan förlagen inte ge besked till följd av att medarbetarna inte längre är desamma som på den tiden då den ifrågavarande återskrivningen producerades.¹⁷

Normer

Varför är det så svårt att demaskera översättarens roll i det interkulturella utbytet? Varför är översättandet, och återskrivandet i allmänhet, så komplext? Svaret tycks mig framför allt ligga i det att översättandet är en problemlösande handling (jfr. ovan, inledning: översättaren löser problemet med språkbarriären), en handling som är inbäddad i en större sociokulturell kontext, där olika normer gör sig gällande.

Normer uppstår därför att ett visst beteende har visat sig vara effektivt som lösning på ett återkommande (socialt) problem och på grund av denna effektivitet utvecklats till det (den) prefererade och standardiserade beteendet (lösningen).¹⁸ Som problemlösande handling kan också översättandet ge anledning till effektiva, prefererade och normerade lösningar. När en översättning visat sig vara effektiv som lösning på det sociala, kommunikativa problemet med språkskillnaderna är det mycket sannolikt att samma metod

---

¹⁶ För att fortsätta hänvisa till min *Nils Holgersson*-studie: arkivet till det tyska förlaget Hesse & Becker visade sig ha förstörts under kriget.

¹⁷ Jfr. Weniger, *Gösta Berling in deutscher Übersetzung*, 1992, s. 35: "Die Verlage [...] antworteten entweder nicht auf Nachfragen oder konnten ebenfalls keine Auskunft geben." och Rieken-Gerwing, 1995, s. 121: "Die Kooperation seitens der Verlage war gering."

¹⁸ Se till exempel Hermans, 1999, s. 72-90.

eller – i termer av handlingsteori – samma ‘strategi’ också kommer att användas vid nästa tillfälle. Så länge strategin klarar av uppgiften finns det inget skäl att ändra den, och strategin blir så småningom till norm, till den strategi som inte bara används mest utan också förväntas användas. Först när själva problemet ändrar sig och den brukliga strategin inte längre är istånd att komma till rätta med problemet, krävs en anpassad eller ny strategi, som – om den löser det ändrade eller nya problemet effektivt – kan utveckla sig till den nya normen. När det gäller de normer som påverkar översättningsprocessen, har olika typologier utarbetats. Jag vill kort nämna två: Gideon Tourys och Andrew Chestermans typologi.

Toury, som var en av de första att introducera normstudiet i översättningsvetenskapen, skiljer mellan två huvudtyper och en extra typ.¹⁹ Den första huvudtypen är de så kallade “preliminary norms” (de preliminära normerna), som bestämmer vilka texttyper och/eller individuella texter som kommer i fråga för att översättas och vilken grad av direktitet som accepteras (är det tillåtet/förbjudet/tolererat/rekommenderat att översätta från en redan existerande översättning?). De preliminära normerna kommer både logiskt och kronologiskt sett före den andra huvudtypen, de så kallade “operational norms” (de operationella normerna). Dessa normer påverkar de beslut som en översättare fattar under översättandets gång och kan indelas ytterligare i två subgrupper: “matricial norms” (matrisnormerna), som gäller textens/textdelarnas fullständighet, distribution och segmentering (främst på makronivå), och “textual-linguistic norms” (de textlingvistiska normerna), som gäller valet av det (främst mikrostrukturella) textlingvistiska materialet med vilket måltexten formuleras. Den extra typen är den så kallade “initial norm” (den initiala normen), som gäller det initiala valet att översätta (övervägande) “adekvat”, dvs.

---

¹⁹ Se Toury, 1995, s. 56ff.

källtextinriktat, eller “acceptabelt”, dvs. måltextinriktat.²⁰ Som Theo Hermans påpekat, kan också själva valet att översätta betraktas som en initial norm.²¹

Chesterman å sin sida utgår ifrån en grundläggande skillnad mellan “product norms” och “process norms”.²² “Product norms” (produktnormer) bestämmer vad som betraktas som en korrekt eller god produkt, i detta fall en korrekt eller god översättning. De uppstår utifrån måltextläsarnas förväntningar om hur en översättning (av en viss typ) skall se ut, förväntningar som huvudsakligen växer fram ur den i målkulturen rådande översättningstraditionen, de i målkulturen existerande parallella, men icke-översatta texterna (texter av samma texttyp), maktförhållandena mellan de inblandade kulturerna och de i den konkreta kommunikationssituationen deltagande parterna (förläggaren, kunden, osv.). En översättning godkänns om den motsvarar förväntningarna, så Chesterman kallar produktnormerna också för “Expectancy norms” (förväntningsnormer). “Process norms” (processnormer) för sin del styr själva översättningsprocessen och bestämmer vilka översättningsstrategier som betraktas som korrekta eller goda. Utifrån den tanke att processnormerna främst växer fram ur den professionella översättarvärlden, ur yrkesöversättarnas “norm-setting” beteende, kallar Chesterman processnormerna också för “Professional norms” (professionella normer). Han indelar dem vidare i tre subgrupper: (1) “the accountability norm” (hänsynsnormen), som ålägger översättaren att ta hänsyn till alla involverade partner (såsom originalets författare,

---

²⁰ Denna norm återupptar det val som redan Schleiermacher uttryckte: “Entweder der Uebersetzer läßt den Schriftsteller möglichst in Ruhe, und bewegt den Leser ihm entgegen; oder er läßt den Leser möglichst in Ruhe und bewegt den Schriftsteller ihm entgegen.” Schleiermacher, ‘Ueber die verschiedenen Methoden des Uebersetzens’, 1813 [1963], s. 47.

²¹ Se Hermans, 1999, s. 76.

²² Se Chesterman, *Memes of Translation*, 1997, s. 64ff.

uppdragsgivaren, kunden, den avsedda läsarpubliken och naturligtvis också sig själv), (2) “the communication norm” (kommunikationsnormen), som ålägger översättaren att tillgodose att kommunikationen blir så optimal som möjligt med tanke på alla partner och faktorer, och (3) “the relation norm” (relationsnormen), som säger översättaren att översätta på så sätt att det etableras och upprätthålls “an appropriate relation of relevant similarity” mellan källtext och måltext.²³ Bara relationsnormen, anger Chesterman, är egentligen typisk för översättning och återskrivning (“rewriting”). De andra normerna är typiska för mänsklig kommunikation i allmänhet.

Tourys och Chestermans typologi är i viss mån kompletterande. Chesterman är i första hand intresserad av de normer som kommer in i bilden efter att en kund har givit uppdrag till översättningen och förbiser således de frågor som Tourys preliminära normer redogör för, nämligen social-, kultur- och ekonomipolitiska frågor. Ifråga om de normer som bestämmer själva processen (“the translation act” i Tourys termer, till skillnad från “the translation event” som syftar på hela kommunikationssituationen)²⁴ fokuserar Toury översättaren och det textuella planet (på makro-/mikronivå), medan Chesterman inkalkylerar den större kommunikationssituationen (genom hänsynsnormen; kommunikationsnormen). Tourys initiala norm tycks mig till slut kunna sorteras under Chestermans relationsnormer; valet mellan “adequacy” och “acceptability” gäller den typ av korrespondens (ekvivalens) som översättaren tänker etablera.

Tolkning

Översättningsvetare som Toury och Chesterman anknyter till normforskningen därför att de vill få insikt i de val som

²³ Chesterman, 1997, s. 69.

²⁴ Se Toury, 1995, s. 249ff.

översättaren träffat under “the translation act” och i synnerhet motiveringarna bakom dessa val. I och med att översättandet, som social handling, oundvikligen påverkas av normer, antas att översättarens beteende kan förklaras eller tolkas utifrån normenlighet eller normbrott. Visst finns möjlighet till personlig kreativitet och ideosynkrati, men finns dessa möjligheter inte just på grund av att normer existerar? Normernas kraft och fascination ligger i det att de tillhandahåller forskaren förklarande hypoteser.

Också de i föreliggande artikel omtalade svårigheterna kan tolkas med utgångspunkt i de på översättningsprocessen inverkade normerna:

(a) Orsak till att begreppet ‘översättning’ har blivit så vittomfattande, är det faktum att översättningar skall anpassa sig till den större kulturella kontexten, det faktum alltså, att normer är historiskt variabla. Inte kan man vänta sig att översättandet, som redan pågått i mer än 2000 år, aldrig har genomgått förändringar. Svaret på frågan vad som kan kallas för en (prototypisk) översättning och svaret på frågan vilka översättningar som är goda och vilka som är dåliga, är inte givna en gång för alla, utan svaren hänger olösligt samman med den historiska kontexten, som ständigt är utsatt för förändring; kulturspecifika problem kräver kulturspecifika lösningar. Begreppet ‘översättning’ rymmer med andra ord allt fler nyanseringar och varianter, ju längre översättandet pågår.

Tidsfaktorn spelar för övrigt en avgörande roll när det gäller diakronisk undersökning. Det nutida interkulturella området mellan den nederländska och den svenska kulturen, till exempel, är inte identiskt med detta område såsom det såg ut på den tid då Margaretha Meyboom skrev sina översättningar. Den dåtida synen på begreppet ‘översättning’ kan ha ändrats, och detta måste forskaren ta hänsyn till.

(b) Orsak till att olika personer är involverade i publikations-

processen kan bland annat relateras till Chestermans kommunikationsnorm. År 1983 fick Suzanne Braam uppdraget av förlaget Becht att (intralingvalt) revidera Meybooms översättning av *Nils Holgersson* till nederländska. Meybooms översättning i dess ursprungliga form daterade sig från 1911 och framstod som mycket föråldrad på 1980-talet. Genom att putsa upp och modernisera den föråldrade texten hoppades förlaget uppenbarligen att främja kommunikationen mellan text och läsare.

(c) Det att 'översättaren' kan utgå ifrån olika källor och arbeta indirekt har Toury tagit hänsyn till i sina preliminära normer. Den i min fallstudie upptäckta dominansen av indirekta versioner visar med andra ord att de inblandande målkulturerna (dvs. det tyska och det nederländska språkområdet) i hög grad tolererat indirekthet, åtminstone när det gäller barnlitteratur.

I fråga om indirekthet kan man också tänka på Chestermans process normer, enligt vilka återskrivaren bland annat försöker att ta hänsyn till förläggaren (= hänsynsnormen). Förläggaren leder ett företag, där olika affärsmässiga normer kommer in i bilden. Två av dessa normer är copyright och ekonomi, som hänger nära ihop. När det gäller det nederländska språkområdet, till exempel, har förlaget Becht copyright till den nederländska *Nils Holgersson*, ändå fram till 2030, 70 år efter Lagerlöfs död. Detta betyder, att Becht har rätt att bestämma vad som händer med texten i det område och under den period som copyrighten gäller, och om ett förlag vill använda sig av Meybooms direkta interlingvala översättning till nederländska, kostar det. Men att 'köpa' tillståndet att återskriva det svenska originalet interlingvalt är ännu dyrare, varigenom det indirekta återskrivandet inte bara ur juridiskt utan också ur ekonomiskt perspektiv visar sig vara den mest intressanta strategin.²⁵

²⁵ Och ju större utgåva, desto högre är priset. Copyrighten kan med andra ord också vara en av de faktorer som ligger bakom dominansen av förkortade versioner i korpusen. Det är sannolikt, att Becht helst vill(e) preservera

Dessutom går det också fortare att utgå ifrån en redan existerande översättning än att skriva en ny, varigenom indirekthet också tillmötesgår den norm som säger att 'time is money', och därtill kommer att förlag ofta samarbetar, gör tjänster och gentjänster, varigenom indirektheten ytterligare ökar.

Naturligtvis skall översättaren inte bara ta hänsyn till förläggaren. Också kunden har ofta rätt, så att källtexten anpassas till den nya kundens, dvs. måltextläsarnas, önsknings- och förväntningar. Att återskrivningar ofta tar olika former beror på att det ofta finns olika målgrupper, som var och en ställer sina egna krav (cf. den ovannämnda *Nils Holgersson*-versionen av Els Pelgrom för barn med lässvårigheter).

Och också originalet och originalförfattaren kan (och skall?) översättaren ta hänsyn till. Också trohet mot originalet är med andra ord en av de på översättningsprocessen inverkan normerna. Toury tar upp denna norm under initialnormen, enligt vilken översättaren kan optera för att arbeta källtextorienterat, och Chesterman tar upp normen i den så kallade relationsnormen. När det gäller *Nils Holgersson* tog trohet mot originalet i alla fall inte överhanden (cf. den ovannämnda dominansen av indirekta versioner), vilket nog bland annat beror på att *Nils Holgersson* är en barnbok, där kundens (läsarens och föräldrarnas!) önsknings anses vara viktigare.

(d) Beroende på den eller de normer som översättaren prioriterar får översättningen sin specifika utformning och genom att undersöka dessa normer (och deras prioriterande) försöker översättningsforskaren att formulera förklarande hypoteser. Men inte heller normstudiet är utan svårigheter. Forskaren måste till exempel räkna med att samma resultat kan åstadkommas på mer än ett sätt. Anledningen till att förkorta originalet kan vara hänsyns-

---

utgivningen av den enda 'fullständiga' och berättigade översättningen för sig självt och på det viset främjade utgivningen av förkortade versioner.

tagande till målgruppen (man tar bort det man antar vara irrelevant och/eller man antar att en kortare bok är lättare att läsa), hänsynstagande till en fastlagd layout (t.ex. till följd av att man översätter från en redan existerande översättning) eller hänsynstagande till (förlagets) ekonomiska överväganden. Dessa faktorer utesluter dessutom inte varandra, utan de ingår ofta i ett samspel; slutligen har varje (publicerad) översättning en målgrupp, en layout, ett pris, och det är den specifika hierarkin och samspelet av dessa faktorer som för varje version bestämmer den konkreta behandlingen av originaltextens stoff. Problemet för forskaren är, att det är svårt - och i vissa fall rentav omöjligt - att definitivt avgöra vilken faktor som varit mest utslagsgivande, och dessutom är det inte självklart hur man kan spåra upp dessa normer, som just är oskrivna regler. Återigen ställer sig frågan om en lämplig metodologi.

Studiet av översättningar kännetecknas tydligen av många svårigheter, både när det gäller korpusanalysen och tolkningen av analysens resultat. Detta kanske skrämmer forskaren, men borde nog i första hand utmana honom/henne. Svårigheterna kan nämligen sägas vara inherent hos studieobjektet, i det att alla mänskliga handlingar och produkter kännetecknas av en vittgående komplexitet. Det är denna komplexitet som gör att översättningsstudiet, såväl som studiet av samhällsfenomen i allmänhet, är så fångslande och att det öppnar sig för ständig komplettering och/eller modifiering. Översättningsstudiet, precis som själva översättandet, tar aldrig slut.

Litteraturförteckning

- Chesterman, Andrew. *Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 1997.
- Desmet, Mieke. 'The Secret Diary of the Translator', i: Vandaele, Jeroen (ed.), *Translation and the (Re)Location of Meaning. Selected Papers of the CETRA Research Seminars in Translation Studies 1994-1996*. Leuven: CETRA, 1999, s. 215-236.
- Desmidt, Isabelle. 'Nils Holgersson på nederländska och tyska. En underbar färd på språkets vingar', i: *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, 2001, 22: 1, s. 127-153.
- Desmidt, Isabelle. *En underbar färd på språkets vingar. Selma Lagerlöfs 'Nils Holgersson' i tysk och nederländsk översättning/bearbetning*. Gent: Universiteit Gent (doktorsavhandling), 2001.
- D'Hulst, Lieven, Lambert, José, Van Bragt, Katrijn. 'Lopend onderzoek aan de K.U.Leuven: Literatuur en vertaling in Frankrijk (1800-1850)', i: Lefevere, André, Vanderauwera, Ria (ed.), *Vertaalwetenschap. Literatuur, wetenschap, vertaling en vertalen*. Leuven: Accom 1979, s. 98-106.
- Duyvendak, Lizet. 'Meijboom, Margaretha Anna Sophia', i: *Biografisch Woordenboek van Nederland*. 1998. [publicerad på nätet: <http://www.kb.nl/infolev/ing/rgp/werkbest/bwn/welkom.htm>].
- Grit, Diederik C. *Drieverf zelig Noorden. Over literaire betrekkingen tussen de Nederlanden en Scandinavië*. Maastricht: Universitaire Pers Maastricht, 1994.
- Hermans, Theo. *Translation in Systems. Descriptive and System-oriented Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing, 1999.
- Lagerlöf, Selma. *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1921 (Förkortad och omarbetad upplaga).
- Lagerlöf, Selma. *Nils Holgersson*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1974. (*De wenteltrap*, översatt av Margaretha Meyboom, intralingvalt återskriven av Els Pelgrom.)
- Lagerlöf, Selma. *De avonturen van Nils Holgersson*. Harderwijk: Centrale Uitgeverij, Aartselaar: Zuidnederlandse Uitgeverij, 1983. (Inter-semiotiskt återskriven av Elly Schurink.)
- Lagerlöf, Selma. *Abenteuer des kleinen Nils Holgersson mit den Wildgänsen*.

- Stuttgart: Reclam, 1951. (*Universal-Bibliothek* 7669; interlingvalt översatt av Pauline Klaiber; den intralingvala återskrivaren är okänd)
- Lagerlöf, Selma. *Niels Holgersson's wonderbare reis*. Amsterdam: H.J.W. Becht, 1983. (Interlingvalt översatt av Margaretha Meyboom; intralingvalt återskriven av Suzanne Braam.)
- Lambert, José. 'The cultural component reconsidered', i: Snell-Hornby, Mary, Pöchhacker, Franz, Kaindl, Klaus (ed), *Translation Studies. An Interdiscipline*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1994, s. 14-26.
- Lambert, José, Van Gorp, Hendrik. 'On Describing 'Translations'', i: Hermans, Theo (ed.), *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. London, Sydney: Croom Helm, 1985, s. 42-53.
- Marks, Sent. *Margaretha Meyboom (1856-1927). En eldsjäl för den nordiska litteraturen i Nederländerna. En inventering av Meybooms litterära aktiviteter*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, 2000. (Uppsats; 'doctoraal-scriptie'.)
- Pym, Anthony. *Method in Translation History*. Manchester: St. Jerome Publishing, 1998.
- Reiß, Katharina. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen*. München: Max Hueber Verlag, 1971.
- Rieken-Gerwing, Ingeborg. *Gibt es eine Spezifik kinderliterarischen Übersetzens?* Frankfurt a.M., etc.: Peter Lang, 1995.
- Schäffner, Christina (ed.). *Translation and Norms*. Clevedon, etc.: Multilingual Matters Ltd, 1999.
- Schleiermacher, Friedrich. 'Ueber die verschiedenen Methoden des Uebersetzens', i: Störig, Hans Joachim (ed.), *Das Problem des Übersetzens*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963 [1813], s. 38-70.
- Toury, Gideon. *Descriptive Translation Studies and beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.
- Weniger, Kerstin. *Gösta Berling in deutscher Übersetzung. Studien zur übersetzerischen Rezeption Selma Lagerlöfs*. Leipzig: Universität Leipzig, Sektion Germanistik und Literaturwissenschaft 1992. (doktorsavhandling)